

**Overgenomen uit: Begijnhofkrant 45 (2014) 8 -9
MYSTERIES VAN HET VENERABEL**

750 jaar Sacramentsdag in de kijker in Turnhout
Bert Tops

Elke tweede donderdag na Pinksteren viert de Katholieke Kerk Sacramentsdag. Men herdenkt de instelling van de eucharistie, waarbij Jezus Christus zichzelf onder de gedaanten van brood en wijn aan de gelovigen geeft. In 1264 bepaalde Paus Urbanus IV dat de feestdag van dit Allerheiligste Sacrament voortaan in de hele Latijnse Kerk zou worden gevierd. De viering groeide in de 15de eeuw zelfs uit tot één van de populairste kerkelijke feesten. In het kielzog daarvan werden overal sacramentsprocessies en -broederschappen ingericht, ook in Turnhout.

Op initiatief van de Turnhoutse Broederschap van het Heilig Sacrament vertaalde het 750-jarige jubileum zich de afgelopen maanden in allerlei activiteiten. Een boeiende tentoonstelling in de Sint-Pieterskerk vertelde de geschiedenis en het verhaal van Sacramentsdag met behulp van banners en touchscreens. Het Begijnhofmuseum toonde een staaltje van de pracht en praal van de

kerkschatten die de Broederschap bij de verering van het Sacrament en de processies gebruikte. Ze werden in de loop der eeuwen verzameld, maar zijn zelden of nooit aan het publiek getoond. Verder stonden nog lezingen, debatavonden en een concert van Psallentes (zie verslag elders in dit nummer) op het programma.

De afsluiter van het programma vormt de jaarlijkse sacramentsprocessie die naar jaarlijkse gewoonte op zondag 21 september uitgaat op het begijnhof.

Ter gelegenheid van dit jubileumjaar werden bovendien beslissende stappen gezet. Zo droeg de broederschap haar oude archieven over aan het Turnhoutse Stadsarchief. “Het gaat vooral om oude boeken die op de zolder van de Sint-Pieterskerk lagen en die we nu veilig laten opbergen”, aldus Jos Van Tichelen, hoofdman van het Broederschap van het Heilig Sacrament.

Bijzondere aandacht wordt ook besteed aan de sacramentsprocessie die op zondag 21 september uitgaat op het begijnhof en dit ter gelegenheid van de feestdag van het Heilig Kruis, waaraan de begijnhofkerk gewijd is. De processiekleren krijgen daarvoor speciaal een conservatie- en restauratiebehandeling. Ter afsluiting van het jubileumjaar is nog een cantatedienst gepland op zondag 9 november in de Sint-Pieterskerk in Turnhout.

Broederschap van Heilig Sacrament

De Broederschap van het Heilig Sacrament of het Venerabel van Turnhout mag met recht en reden de oudste vereniging van Turnhout worden genoemd. Er zijn uiteraard nog andere verenigingen en broederschappen in het Turnhoutse, maar geen enkele kan een oudere geschiedenis voorleggen. De vraag die op ieders lippen ligt, is: wanneer werd de broederschap dan precies opgericht? De oudste vandaag nog bestaande archiefdocumenten van de broederschap dateren slechts uit het begin van de 18de eeuw. Uiteraard waren er ooit oudere archiefdocumenten, maar die hebben de tand des tijds niet overleefd. In de 16de eeuw was er de

Beeldenstorm en niet te vergeten zijn ook de stadsbranden die de Binkenstad in het verleden geteisterd hebben. In 1686 bijvoorbeeld ging één tot twee derde van de Turnhoutse huizen in vlammen op, waaronder misschien wel het huis van één van de broeders waar het archief bewaard werd.

Tekening van de zilveren flambeeuwplaat, ca. 1750

In 1744, toen het bestaan van het Venerabel formeel werd herbevestigd door de bisschop van Antwerpen, constateerde men dat de precieze ouderdom onmogelijk te achterhalen was: *“Dit broederschap is soo oudt dat men daer van den origine ofte instellinghe niet en can ontdecken ... men soude vastelyck mogen beslyten dat het selve is opgerecht geweest in den tydt als de stadt ende vryheyt Turnhout uyt het heydendom is bekeert tot het waerachtig Christen Geloof, emmers weynigen tydt daernaer.”*

Wat men in de 18de eeuw was vergeten, was dat de verering van het Heilig Sacrament op een vaste feestdag pas ontstaan is enige eeuwen nadat de Kempen gekerstend was. In het augustinessenklooster van Mont-Cornillon bij Luik woonde in het begin van de 13de eeuw een zuster, Juliana. Deze heilige zette zich, gedreven vanuit visioenen, in voor de verering van het Heilig Sacrament, de geconsacreerde hostie. Deze verering was noodzakelijk om te herdenken

dat Jezus Christus zich onder de gedaante van brood en wijn aan de gelovigen geeft als voedsel en onder de mensen blijft in de tegenwoordigheid van de geconsacreerde offergaven en hostie.

In 1246 werd in heel het bisdom Luik het feest van Sacramentsdag ingevoerd. Het feest zou plaatshebben de tweede donderdag na Pinksteren. Turnhout lag in het bisdom Kamerijk. Maar het bisdom Luik lag vlakbij de deur. De grens tussen beide bisdommen was de 'Turnhouter voorde', waarvan men enkele jaren geleden heeft kunnen aantonen dat die tussen Oosthoven en Ravels ligt. Enkele jaren later werd Sacramentsdag ook in het bisdom Kamerijk en in 1264, precies 750 jaar geleden, door paus Urbanus IV in heel de katholieke Kerk ingevoerd. Urbanus IV was daarvoor nog werkzaam geweest in Luik als aartsdiaken.

Uit het standaardwerk over de eucharistische vroomheid in de laatmiddeleeuwse Nederlanden van Charles Kaspers blijkt dat de sacramentsbroedersschappen in het kielzog van de invoering van het feest van het Heilig Sacrament zijn ontstaan. Wellicht is de Broederschap van het Heilig Sacrament te Turnhout in de tweede helft van de 13de eeuw ontstaan.

Het doel van de broederschap

Wat was het doel van de Broederschap van het Heilig Sacrament van Turnhout? Daarover vernemen we meer in de bevestigingsakte uit 1744. In de eerste plaats moesten de gildebroeders tijdens de Turnhoutse processies het Heilig Sacrament, de geconsacreerde hostie, vergezellen met brandende fakkels. De processies vonden plaats op Sacramentsdag, maar ook tijdens het kerkwijdingsfeest of de kermis van de Sint-Pieterskerk. Die kermis viel van oudsher niet op het feest van Sint-Pieter, maar wel op 15 augustus, Onze-Lieve-Vrouw-ten-Hemelopneming.

In de tweede plaats stond de broederschap ten dienste van de gelovige gemeenschap. Die opdracht luidde in 1744 als volgt: *“om de herten der Christene geloovige soo tot de inwendige aanbiddinge, als tot de uytwendige oeffeningen der Godtsdienstigheyt tot dit Alderheylighste sacrament des Autaers meer ende meer te bewegen ende aen te wackeren”*.

Voor de oudste periode is door het ontbreken van enig archief weinig te vertellen over de precieze werking van de broederschap. Zeker is dat de broederschap dezelfde structuur had als een gilde. Aan het hoofd stond de hoofdman, vergezeld van dekens enz.

De expositietroon in het Begijnhofmuseum (foto Toon Van Campenhout)

De kas van het Venerabel

De oudste vermelding van de broederschap in bronnen gaat terug tot de 15de eeuw. In de 18de eeuw bestond er een charter uit 1441, waarin het klooster van Huybergen te Woensdrecht in Noord-Brabant een jaarlijkse rente zou betalen aan de broederschap. In de 18de eeuw ontving de broederschap die rente nog steeds.

Historicus Eugeen van Autenboer vond in de 16de-eeuwse rekeningen van het archief van het kapittel van Sint-Pieter enkele gegevens over het Venerabel. In het eerste kwart van de 16de eeuw bestelde de broederschap beelden van de vier evangelisten voor het altaar van het Heilig Sacrament en de aankoop van een retabel voor hetzelfde altaar. Uit de 16de eeuw dateren ook de oudste vermeldingen van de processie op Sacramentsdag. Wellicht zou een studie van de andere archieven in het stadsarchief meer resultaten opleveren over de geschiedenis van de broederschap in haar oudste periode.

Koeken en bier op processiedag

De meeste informatie over de werking van de broederschap in het verleden komen we te weten uit het archief van de broederschap zelf. De 18de-eeuwse rekeningen van de broederschap geven voornamelijk informatie over het patrimonium. Jaar na jaar vonden er wel aankopen of herstellingen plaats, voornamelijk voor het altaar van het Heilig Sacrament in de Sint-Pieterskerk. We komen ook meer te weten over de aankopen voor de processie. Aan de "*maagdekens*" of "*meidekens*" die in de processie meeliepen, deelde men steevast suiker en "*korintekoeken*" of krentenkoeken uit. Volgens kanunnik Jansen, de vroegere stadsarchivaris, lieten kinderen op de processiedag hun moeders niet gerust, omdat ze er allen het schoonste wilden uitzien. De broederschap trakteerde zichzelf tijdens de processiedag steevast op een ton bier, met name Diesters, Leuvens of Hoegaards bier.

Uit de 18de eeuw zijn ook de eerste ledenlijsten bewaard gebleven. Een andere interessante bron zijn de lijsten van de gedurige aanbidding. Op Driekoningen (6 januari) en op witte donderdag werd het Heilig Sacrament in de monstrans opgesteld en de Turnhoutse gelovigen wisselden elkaar van 's morgens tot 's avonds af om het Sacrament te vereren. Het tijdstip van die gedurige aanbidding is ook symbolisch. Op Driekoningen herdenkt men immers de aanbidding van het Jezuskind door de drie wijzen uit het Oosten.

Andere belangrijke archiefdocumenten zijn de verslagen van de vergaderingen van de gilde. Het kostbaarste archiefdocument is het guldenboek dat hoofdman Norbertus Franciscus Bols, heer van Arendonk, in 1744 schonk en dat tot voor kort nog gebruikt werd om de verslagen in te noteren.

Woelige tijden

De regeerperiode van Jozef II op het einde van de 18de eeuw vormde een bedreiging voor de broederschappen. Zoals iedereen weet, werden de hervormingen met succes bevochten in de slag bij Turnhout. De Franse Revolutie was nog een grotere bedreiging. Hoewel de broederschap opnieuw kon worden opgericht na de revolutie, werd al het zilverwerk in 1794 opgeëist door de

Franse bezetter om de oorlogsmachine te kunnen financieren. Enkel de houder met relik van het Heilig Kruis, al van oudsher in het bezit van de broederschap, kon verborgen worden gehouden. Ook de band met het Heilig Kruis is symbolisch. Net als het Heilig Sacrament is het Heilig Kruis het symbool bij uitstek voor de offergave van Jezus.

In de 19de eeuw had het Venerabel een grote invloed op het Turnhoutse stadsleven. Belangrijke notabelen en industriëlen waren bij het Venerabel aangesloten. Voor onderzoekers die rond het 19de-eeuwse Turnhout willen werken, is het archief alleszins een rijke aanwinst.

De koorkap van het Venerabel

Nog steeds actief

Vanaf de jaren zestig van de vorige eeuw veranderde het kerkelijk landschap aanzienlijk. Tot circa 1969 ging de broederschap nog mee in de processie van Sint-Pieter op Sacramentszondag en met de kermis in augustus. Toen die processies verdwenen, is de broederschap gaan meelopen in de jaarlijkse begijnhofprocessie in september, die als enige is blijven bestaan. Sinds enkele jaren is de broederschap ook actief betrokken bij de organisatie: er is een catechetisch gedeelte aan toegevoegd door de opname van groepen uit de Middelaarsprocessie. De begijnhofprocessie vindt plaats op het feest van de Kruisverheffing, de patroon van de begijnhofkerk.

Ondanks het veranderde kerkelijk landschap bestaat de broederschap nog altijd. De oorspronkelijke doelstellingen worden nog altijd vervuld door het H. Sacrament te vergezellen in

de processie en door in het bijzonder op donderdagen de eucharistieviering bij te wonen. Anderzijds poogt de broederschap ook om vanuit de traditionele katholieke spiritualiteit die op de eucharistie en de liturgie gecentreerd is, het engagement van de christen in de hedendaagse maatschappij te bevorderen.

Er valt nog veel te onderzoeken over het verleden van de broederschap. Met de bewaargeving van de archieven in het stadsarchief kan het historisch onderzoek pas goed en wel geopend worden.

Het feestprogramma tijdens de afgelopen zomermaanden was een organisatie van de Broederschap van het Heilig Sacrament, in samenwerking met Erfgoedcel Noorderkempen, TRAM 41 - Stad Turnhout, De Vrienden van het Begijnhof van Turnhout vzw en het Davidsfonds Turnhout.

Bert Tops

Tekst uit: Gazet van Turnhout

11 juni 2014